

CARANSEBEȘUL ÎN LUMINA IZVOARELOR ISTORICE OTOMANE*

Aurel DECEI
București

Caransebeșul, deși nu face parte din regiunea de șes a Banatului unde s-a instalat „pașalâcul” de Timișoara prin cucerirea acestui mare oraș în anul 1552, ajunge mai târziu, de asemenea, să fie anexat acestui vilaiet al Imperiului otoman.

În anul 1601, Moise Secuiul, vice-voievod al Transilvaniei, în luptă cu George Basta și cu imperialii, fiind ajutat de turci și de tătari, ocupă Caransebeșul de la aceștia odată cu Lugojul și lasă aci, ca ban, pe Petru Huszar. La acea dată, turcii nu rămân durabil la Caransebeș. Prin pacea de la Zsitvstorok (1607), Caransebeșul cu Lugojul sunt, și pe mai departe, parte integrantă a Transilvaniei.

Turcii ocupă, efectiv, Caransebeșul abia în anul 1658, atunci când marele-vizir Köprülü Mehmed pașa, în calitate sa de *serdar-i ekrem*, „comandant suprem”, împotriva Transilvaniei tulburată și slăbită de ambițiile principelui Gheorghe Rákoczi al II-lea, l-a numit pe banul Caransebeșului și Lugojului Acațiu Barcsai - coborâtor dintr-o familie românească - principe al Transilvaniei. Prin Tratatul încheiat între marele-vizir și Barcsai la 1 septembrie 1658, acesta cedează turcilor, în schimbul tronului Ardealului, orașele-cetăți Ineu (turc, Yanova), Lugoj (tc. Lugoș) și Caransbeș (tc. Sebeș), care ajung astfel să fie anexate vilaietului Timișoarei. În plus, Barcsai a acceptat mărirea haraciului către Poartă de la 15 000 de galbeni la 40 000, în afară de 50 000 de guruși, despăgubire de război.

De la 1658 înainte, până la ocuparea Banatului - inclusiv a Caransebeșului - de către armata austriacă aflată sub comanda prințului Eugeniu de Savoia, la 1716, Caransebeșul a făcut prin urmare parte integrantă din Imperiul otoman.

Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, în plină și continuă ofensivă austriacă împotriva otomanilor, s-a dat bătălia de lângă Lugoj la 22 septembrie 1696, după ce cetatea Lipovei a fost reocupată de turci. Armata era sub comanda personală a sultanului Mustafa al II-lea, ceea ce, de multă vreme, nu mai fusese văzut. În bătălia de la Lugoj, turcii sunt birători și generalul austriac Veteranicu, principele de Lichenstein cad pe câmpul de luptă. Lugojul este ocupat de sultan. Caransebeșul de asemenea de valiul de Dizarbakâr Topal Hüseyin pașa și de beilerbeiul Anatoliei Kâsârlâizade Ibrahim pașa. Aceștia au ocupat cetatea, care era de fapt evacuată, sub ochii padișahului. Sultanul Mustafa al II-lea s-a întors apoi la Istambul, așa cum scrie Nicolae Stoica de Hațeg în *Cronica Banatului*: „Însă Mustafa planu avut ăl schimbasă... și pleacă pi la Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Orșova, calea la Stambol luo”. La 14 noiembrie 1696, pe platoul parăzilor militare de la Davudpașa, padișahul victorios este întâmpinat ca „Cuceritor al Lipovei, Lugojului și Caransebeșului (*Lipova, Lugoș ve Sebeș Fetih*)”.

Prin pacea turco-austriacă de la Karlovci, la 1699, Banatul cu Caransebeșul și Lugojul rămân încă sub stăpânirea turcilor. Dar în anul 1716 ambele orașe sunt pierdute

* Comunicare prezentată în cadrul Simpozionului național *Constantini Daicovicu*. Mulțumim pe această cale domnului profesor Constantin Brătescu care ne-a pus la dispoziție manuscrisul.

definitiv pentru Imperiul otoman. Situația aceasta a fost consfințită prin pacea de la Požarevac de la 1718.

O nouă apariție, trecătoare de astă dată, a turcilor la Caransebeș s-a produs în anul 1738, când, în cursul noului război cu austriei, victorios pentru semilună, Murtaza pașa, din subordinea marelui-vizir Muhsinzade Abdullah pașa, a însoțit, după predare, restul garnizoanelor din Adakale, peste Mehadia, Caransebeș și Lugoj, pe urmă s-a dus la Panciova. E de reținut expresia lui Stoica de Hațeg: „*Acest Murtaze pașa porunci ca oamenii în sate-și să vină, cărți buruntii da, turci șubage punea în sate...*”, exact la fel cum scrisese cronică Țării Românești pentru anul 1595, după Călugăreni, că marele-vizir Sinan pașa „*puse șubagi prin toată țara*”. Dar tot așa ca și Sinan pașa, turcii au părăsit, în anul 1738, iarăși Bantul și Caransebeșul.

Același Stoica de Hațeg mai scrie: „*Murtaza au slobozit ca sătenii, nu numai oamenii, ce și femeile lor, cu oaă, lapte, cași au găini de vânzare în lagher să vină (la Corni), fără de frică și fără de grijă. Și adevărat că tare disciplin și era*”. Acest „disciplin” al tucilor este coroborat de o serie de documente turcești, păstrate în arhivele din țara noastră. Sangeacbeii Caransebeșului și Lugoșului – care constituiau în administrația otomană laolaltă un singur sangeac, adică district militar, subdiviziune a vilaietului Timișoara – se plâng adeseori de starea de nesiguranță a regiunii, de „tâlharii” (*eskâya*), adică de starea de răzvrățiți împotriva ordinii social-economice și nu în ultimul loc național-religioase instaurate de turci pe valea Timișului de mijloc și superior.

O poruncă (*buyuruldu*) emisă după anul 1645, prin care ofițerul (*zabit*) Hüseyin ordonă cetelor ostășești în subordinea sa să nu atace și să nu aducă pagube supușilor (*reaya*) din satul Mesta din districtul (*keza*) Sebeș, adică Caransebeș, care încă nu făcea parte din administrația otomană.

După ocuparea turcească de la 1658, s-a creat sangeacul de „Sebeș cu Lugoj” (*Sebeș ma` Lugoș*), acesta fiind expresia și titulatura oficială folosită în documentele turcești.

Astfel, în anii 1661-1662, într-o scrisoare amicală (*nemika*) adresată principelui Transilvaniei Mihail Apafi, Ahmed sangeacbeii de Caransebeș și Lugoj se plâng că negustorul Mihail Képdócsai, care plecase în Transilvania pentru comerț, a fost prins și învinuit ca spion (*dil*) și, în consecință, maltratat. Ahmed bei cere ca acesta să fie eliberat, căci nu are nici o vină. El mai arată că niște negustori ai padișahului – care pe atunci era Avci („Vânătorul”) sultan Mehmed al IV-lea – în timp ce treceau hotarul turco-ardelenesc, au fost uciși. Ceea ce denotă, spunem noi, obiectivi, azi, că relațiile pașnice între Imperiul otoman și principatul Transilvaniei chiar pe timpul blândului vasal Apafi erau ca și când n-ar fi fost. Documentul turcesc mai precizează, pentru ardeleni, că „răufăcătorii” au fost pedepsiți.

La un an după aceea, la 1662, Ali pașa, berleibeii și *muhafâz* de Timișoara, deci mai mare și peste beii de „Sebeș și Lugoș”, într-o scrisoare adresată tot lui Apafi prezintă, între altele, situația de la graniță. El repetă că din porunca padișahului toate sunt înscrise în condica imperială. Însă agele, adică turcii fruntași din Sebeș (*Caransebeș*), și locuitorii (*reaya*) din satul Bucova de pe teritoriul otoman, s-au plâns că oamenii principelui, în frunte cu vameșul (*Vamci*) Torne Petre, l-au ucis pe chinezul (pe turcește *kinez*) în text satul Bucova, luându-i și vitele. În consecință, pașa de Timișoara cere să fie pedepsit ucigașul și apoi să fie comunicată îndeplinirea ordinului de către Apafi printr-o solie și scrisoare, „dacă vrea să fie prieten cu Poarta, ca și mai înainte”.

În același an, Ibrahim fiul lui Nasuh bei, sangeacbeii de Caransebeș-Lugoj, (*mirliva-yi Sebeș Lugoș*) răspunde lui Apafi la o scrisoare a acestuia că asupra raialelor prinse și a

satelor lor nu poate hotărî decât pe baza unei porunci (de la paşa de Timișoara), de care nu dispune încă. Măsurile penale nu erau arbitrare, prin urmare.

De la Caransebeș este datată, înainte de 2 aprilie 1670, scrisoarea lui Hüseyin aga din Făget (*Façat*) adresată „regelui” (*hâral*), adică lui Apafi, confirmându-i primirea unei misive privind situația tâlharilor haiduci (*haydut eşkâyası*). Deși unii din ei au fost urmăriți în spatele Lipovei și Vărădiei, nu a fost cu putință să fie prinși. O parte din *acești haramzade* („fii de răufăcători”) din Ciungani și Prevalin (*Çaunganlı ve Prevalinli*), sosind în satul Căzaniște (*Kazaniște*) în „ziua oului roșu” (*kâzâl yumurta günü*), adică la Paști au dat un atac asupra oamenilor de acolo și pe unii i-au dus cu ei prinși fiind, și acum pretind pentru eliberarea lor suma de 300 de guruși de argint, adică taleri.

La 10 mai 1672 era sangeacbei de „Sebeș și Lugoș” Mustafa, care se intitulează *Mustafa bey mirliva ve dizdar-i Sebeș ve Lugoș*. Acesta, împreună cu Ahmed aga, Selman aga și Hüsayi aga, fac cunoscut lui Apafi că niște ieniceri, ducându-se pentru negoț la Vinț, l-au găsit acolo pe Ioan Raț. Pe urmă, tocmindu-se cu oierii, au cumpărat berbeci de la niște negustori din ținutul Zlagnei. Pe când treceau vama de la Zeicani, la hotarul Transilvaniei, în timpul nopții, ca să se ducă la Timișoara la cetate pentru Tornyá, au fost jufuți de toate lucrurile și tot câștigul lor. Judecata care a urmat la Băcia a încurcat și mai rău lucrurile. Principele este rugat să țină seamă de buna vecinătate și să rezolve problema aceasta.

În anul 1673 funcționa în orașele Sebeș și Lugoj (*be-medine Sebeș ve Lugoș*) în calitate de cadîu, Abdikadâr. Aceasta face cunoscut lui Apafi că, la cererea vizirului Kasâm paşa, *mutesarrâf* de Ineu, a cercetat cauza supușilor Francisc Gabor din districtul (*kaza*) Sebeșului și a lui Vasile Barbul din cauza Timișoarei, care au cumpărat oi, capre și altele, precum și cauza creștinului (*zimmi*) numit Lupul, care e în posesiunea unui *hüccet* (sentință pronunțată de un cadîu sau un muftiu) al „domnului cadîu” (*kadî efendi*) de la Timișoara. Actele sunt pregătite, iar drepturile trebuie să fie încasate de la Gabor. Cadîul Abdulkadâr arată că, de atâta timp neîncasându-se dările (*hakk*) de la atâția creștini din Timișoara, Ineu și Caransebeș, s-au pricinuit mari pierderi fiscalului. Potrivit prevederilor seriatului, însă drepturile convenite să fie luate fără ca acei creștini să fie asupriți.

Documentele privindu-i pe *eşkâya*, deci „tâlharii” din sangeacul Caransebeșului cu Lugojul, sunt numeroase și s-a purtat corespondență asupra acestora și între marele-vizir Köprülü Pazzâl Ahmed paşa și principele Transilvaniei Apafi. Ca și în alte părți și alte vremuri erau fie hoți ordinari, fie, de multe ori, cei care „au luat calea codrului” din cauze sociale sau din revoltă împotriva stăpânirii străine.

În afară de documentele evocate mai înainte, Caransebeșul este adesea menționat în paginile istoriografiei otomane, când evenimentele mai deosebite politice se apropie de zona acestui oraș. În cronicarii Naima și Peçevî, pentru secolul al XVII-lea, apoi Rașid și alții pentru începutul secolului al XVIII-lea, sau în însemnările de călătorie ale vestitului Evliya Celebi tot din secolul al XVII-lea, abundă informațiile caransebeșene, care vor trebui adunate și publicate în românește, pentru istoria noastră și mai ales pentru caransebeșeni.

Încheiem acest sumar tablou enunțat în titlu prin traducerea unor pasaje privind Caransebeșul și împrejurimile din cartea scrisă de Cizyedârzâde *Sefernâme-i Serdar-i Ekrem Yusuf Paşa* („Cartea expediției comandantului suprem Yusuf paşa), rămasă inedită până acum. Această lucrare descrie expediția marelui-vizir Koca („Bătrânul”) Yusuf paşa împotriva austrieșilor în Banat, în anii 1202-1203 hegiră, adică 1787-1789, la care a participat și autorul, în suita marelui-vizir. La 21 septembrie 1788 s-a dat bătălia dintre Caransebeș și Lugoj, unde austrieșii sunt învinși și împăratul Iosif al II-lea era să fie făcut

prizonier, dacă nu fugea în extremis de pe câmpul de luptă. După victorie, Koca Yusuf paşa convoacă consiliul de război și pune întrebarea: *Ce este de făcut acum?* Bahaeddin Ahmed efendi continuă astfel:

„Deoarece oastea nu poate merge înainte, să ne mai oprim în acest loc încă cinci zile, ca să dăm *çapul* prin împrejurimi și înconjurimi, căci așa se cuvine ca țările dușmane să fie distruse”. Acest răspuns l-au dat. Apoi, comandantul suprem (*serdar-i ekrem*) a zis: „Deoarece *çapulul* trebuie să se facă, ostașii pe care i-am trimis ieri cu Çerkes paşa și cu Darendeli Ibrahim paşa nu s-au odihnit și întorcându-se ei după oboseala de o zi, nu pot face lucrurile așa cum trebuie. De astă dată voi merge eu în *çapul*, cu oaste suficientă”. Nimenea nu a socotit că se cade ca excelența sa comandantul suprem să plece în *çapul* și de aceea s-a luat hotărârea ca seraakerul Çerkes paşa și Darendeli Ibrahim paşa și Seyyid Numan bey și alți miiși să meargă în *çapul*. S-a dat firman ca să plece în *çapul* a doua zi, la 26 a lunii zilhicce (27 septembrie 1788), în ziua de sâmbătă, iar chehaiele lor cu *reia ül-küttab efendi* să se întoarcă în tabăra comandantului suprem aflată în strâmtoarea Sebeş (*Sebeş boğayî*), ca să pregătească raportul necesar înfățișând înainte binecuvântatei scărițe auguste (adică sultanului Abdulhamid I) obiectul consfătuirii acesteia.

„A doua zi, sâmbătă, s-a dat îngăduire chehaiei susnumite împreună cu ceilalți dregători, să se întoarcă la popasul armatei, ca să se îngrijească de trimiterea proviziilor”.

„După aceea, deorece vizirilor și ostașilor care aveau să plece în *çapul* nu li s-a dat în acea zi tainurile în întregime, la plecarea lor a doua zi, la 27 ale lunii zilhicce (28 septembrie), duminică, excelența sa comandantul suprem de asemenea s-a așezat în tabăra serakerului. La o zi după aceea, excelența sa comandantul suprem ducându-se înainte un ceas-două, cu gândul de a afla vești, au sosit unii din cei plecați în *çapul*, *apărut unii dintre aceștia, aducând care dil, care acăfârlii, care robi, care oi, și capre și vaci. Pe cei care au adus dil și scăfârlii i-au răsplătit, iar pe aceia căroră le-au căzut caii i-a dăruit mai bine de o sută de cai.*”

„În acea vreme populația din vreo 15 sate a cerut *aman*, aducând cu ei tot ce aveau, și aceștia au fost colonizați ca să stea la Mehadia”.

„În a doua zi a lunii muharrem (2 octombrie 1788), seraeker paşa împreună cu ceilalți s-au întors în *çapul*, iar excelența sa comandantul suprem a venit la corturile sale care se găseau în strâmtoarea Sebeșului și a poruncit să fie trimis raportul la scărița augustă”.

„*Pomenire despre pradă.* În urma prăzii luate prin *çapulul* ce a avut loc în cursul acestor câtorva zile se vindea o vacă de la 2-3 guruși (1 guruș egal 1 taler de argint) până la 25 de parale (1 guruș sau piastru avea 40 de parale), o oaie de la 7-6 parale până la 4 parale; dintre robi, fiecare bărbat până la 15-20 de guruși, iar o femeie în vârstă de 30 de ani, cele de la 10 ani până la 40 și 50 de guruși. Dintre oile amintite, luându-se pradă pentru oastea augustă, s-au trecut pe seama statului fiecare cap de osie cu câte 4 parale, răsplătindu-i pe aducători; acestea au fost cumpărate de către comandantul suprem și predate lui aga șef al măcelarilor. Nu a fost cu puțință să se numere vitele, însă robii care au fost înregistrați de câteva ori se socotește că au urcat până la cifra de 30-40-50 de mii”.

„*Altă consfătuire cu vizirii, ogeaclâiii și căpeteniile de oaste.* Când a fost limpede că aprovizionarea nu ajunge precum ar trebui, după ce și robii amintiți au fost împărțiți, ca să nu se ajungă la mai râu, căci dacă nu va mai continua expediția robii să nu fie pierduți, s-a hotărât să se oprească câteva zile pentru a face control și alte nevoi”.

„În anul (1)203 luna muharrem a treia zi, vineri (5 octombrie 1788) „excelența sa comandantul suprem, sosind împreună cu reis efendi și cu secretarii ienicerilor și ai gebe-giilor la cortul mai sus numitului serasker, i-a pofit la înalta sa prezență pe toți vizirii,

agalale ogeacurilor, bătrânii ogeacurilor, miașii și pe celelalte căpetenii ale oastei, și întrebându-l pe mai sus numitul serasker despre apulul făcut mai ınainte, s-a arătat că de la Sebeș ınainte pe o ıntindere de 8 ore până la Lugoj satele și trgurile care sunt așezate de-a lungul drumului și la stnga și la dreapta Lugojului de asemenea au fost arse și că s-au ıntors cu nenumărați robi și vite și altă pradă, că satele și trgurile arse prin apulul anterior ai lui erkes paša laolat cu cele din apulul făcut de astă dată sunt probabil ın număr de 100”.

„După ce au fost arătate acestea, excelența sa comandantul suprem, adresndu-se celor prezenți ın adunare și subliniind puținătatea provoziilor și alte piedici, a ıntrebat: „E mai bine să ne așezăm aici ıntr-un loc oarecare, sau să ne ıntorcem? Ce trebuie să hotrm acuma? Să spună fiecare ce crede!”

„S-au dat următoarele răspunsuri: „Doamne, așezarea nostr ın acest loc de aici este fără rost și fără folos, fiindcă s-a apropiat iarna. Vremea a ınceput să se ınspreasc. Deci ostașii noștri nu vor rmne aici, ci avnd ei minile pline cu prada robilor și a averilor, ochii le stau la ıntorcere. ınainte cu două zile a plouat, n-au venit provizii, se hrănesc cu cucuruz (*Msr bugdayi*). Mai trziu, dacă mai plouă și nu vine zahareaua, o să se producă nemulțumiri. Dorința noastră acuma este să ne ıntorcem victorioși din „țara dușmanului”, fiind mai convenabil astfel, au zis ei. Fiindcă așa stau lucrurile, să hotrm să ne ıntorcem!”

„*ıntorcerea comandantului suprem din strmtoarea Sebeș ın partea Mehadiiei ınceperea fortificării Mehadiiei.* Cnd, așa cum s-a arătat mai ınainte, s-a ținut consfătuirea cu toții laolaltă și s-a discutat venirea ornduit a oștilor de pe linia Sebeșului ın partea Mehadiiei, ın urma hotrrii luate ın adunarea amintită, ın anul (1)203, luna muharrem ziua a noua, joi (11 octombrie 1788), vizirii ımpreun cu oștile ogeaclilor, pe temeiul poruncii emise, s-au adunat cu toții la Mehadia, pentru organizarea și fortificarea numitului loc. Excelența sa comandantul suprem nu a venit de-a dreptul la popas, ci și-a ınfipt cortul la două ceasuri de Mehedia și la patru ceasuri de popas spre odihnă...” Se trece apoi la construirea palisadelor fortului Mehadia. Cronicarul mai amintește aci pe coloniștii aduși din părțile Caransebeșului: „Aflndu-se că populația (*reaya*) care mai ınainte ceruse *aman* și a fost scoasă din patria sa și a fost colonizată ın ımprejurimile Mehadiiei vrea să slujească la această treabă, vznd puterea că aceștia sunt potriviți pentru aceasta, s-a oprit asupra lor și a dat poruncă să transporte stlpii palisadelor și să fie ıntrebunțați și la slijba celorlalte treburi...”

Asupra acestei expediții a marelui-vizir Koca Yusuf paša, care a marcat totodată și ultima apariție a turcilor la nord de Dunăre ın Banat, ıntr-o vreme ın care forța lor de expansiune scăzuse fatal, mai există două lucrări, scrise de doi participanți la operații și de asemenea inedite. Una este *Abdi Paša Divan Efendisinin Risalesi sene 1202* („Cărticica lui Abdi paša, secretarul divanului, anul 1788”) și a doua este o istorie a anilor 1201-1203 (1787-1789) fără titlu, scrisă de Zamzde („Fiul zaimuli”) Mehmed Sadc. Cteși trele aceste lecrri se găsesc ın microfilme, aduse de la Istanbul la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București, și poate vreun turcolog român – de preferință bănățean – va avea răgazul și știința ca să le publice și să le traducă, laolat cu multele celelate materiale privind Banatul ın epoca stpnirii turcești, o lucrare foarte necesar, pentru care comunicarea aceasta nu este dect un semnal.

The article gives information about the period of Ottoman domination in city Caransebes and in settlements nearby. It refers totally to written sources from the Ottoman Empire. The Ottoman sources that refer to the city of Caransebes are varied, giving information about the territorial organization of the medieval walled city, about the politics but also about every day life, referring to the movement of population due to the battles between the Ottoman army and locals.

Although the city of Caransebes is not a territory belonging to the lowland region of Banat where pashalik of Timisoara was installed by conquering this big city in 1552, came to be attached to this vilayet of the Ottoman Empire.

An Ottoman occupation in Caransebes is dated in the year 1658, when Acatiu Barcsai gives the following walled cities: Ineu, Lugoj and Caransebes in exchange to Transylvania throne. From this year, 1658, until 1716, when entire Banat province was conquered by the Austrian army led by prince Eugeniu of Savoya, the city of Caransebes made part of the Ottoman Empire.